

Opponensi vélemény
Balogh Piroska *A magyar egyetemi esztétika kezdetei:*
Szerdahely György Alajos szakesztetikai műveinek kritikai kiadása című
akadémiai doktori értekezéséről

Akadémiai doktori értekezésével másfél évtizedes, következetes kutatómunkájára teszi fel a koronát Balogh Piroska. Doktori művével a végére ért Szerdahely György Alajos (1740–1808) esztétikai írásai magyar fordítása elkészítésének. Szerdahely általános esztétikájának (1778) fordítása még 2012-ben jelent meg tőle a debreceni Csokonai Könyvtár forrásközlő sorozatában, a doktori mű pedig a szakesztetikai munkák teljes körét felöleli: a poétikáét (1783), ami az irodalmi szövegek esztétikai sajátosságainak összegzése; a narratív és a drámai műfajok poétikáit (mindkettő: 1784); továbbá Fekete Imre 1776. évi esztétikai vizsgatételeit. Ezzel a Szerdahely-életmű teoretikus részének fordítása teljes, egyedül az ugyancsak latin nyelvű költői életmű feldolgozása maradt hátra; ám biztos forrásból tudom, hogy Balogh Piroska már hozzálátott az utóbbi elkészítéséhez is, aminek köszönhetően Szerdahelyé lehet az első olyan, 18. század végi, magyarországi, latin nyelvű életmű, amelyhez a mai olvasó teljes körű anyanyelvi hozzáférést kap. A latin nyelvű szövegek nem részei a disszertációnak, azonban a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport az életművet közétevé honlapján ugyancsak a disszertáció gondozásában mind elérhető; az általános esztétikáé 2013, a többi munkáé 2020 óta, az eredeti nyomtatványok fakszimiléivel együtt.

Természetesen a ma ismert, nyomtatásban még a 18. században megjelent, latin nyelvű esztétikai munkák nem ölelik fel Szerdahely teoretikus gondolkodásának egészét. Tudjuk, hogy a narratív és a drámai műfajokéhoz hasonló szakesztetikai munkák elkészítését tervezte a lírai és a didaktikus műfajok poétikájáról is, ezek azonban vagy el sem készültek, vagy kiadatlanul maradtak. A teljes teoretikus rendszer közzétételének megakadása nyilvánvalóan összefügg Szerdahelynek a pesti esztétikai tanszékről való 1784. évi elmozdításával, aminek hátterét – az ex-jezsuiták a szellemi élet meghatározó pontjairól való visszaléptetésének politikai indíttatású programját – a dolgozat behatóan ismerteti. Mindazonáltal a szellemi konstrukciónak e két további műfajcsoportot illető alapvető belátásai sem teljesen elérhetetlenek. Az 1776. évi vizsgatételeknek abban van a jelentőségük, hogy azok az e művekben tárgyalni szándékozott anyag báziskoordinátáit is tartalmazzák. A Szerdahely esztétikai rendszerével ismerkedni kezdő olvasó számára egyébként is kiváló belépőpont a vizsgatételekben összefoglalt törzsanyag áttekintése. A szövegükben ismert szak- és műfajesztetikai munkák e könnyen befogható, vázlatos áttekintés gazdag felöltöztetését, minden részletkérdésre kiterjedő, beható analízisét végzik el. Ebből a tényből még egy megállapítás következik: Szerdahely rendszere mind sarkalatos pontjait, mind az egyes részeiben tárgyalni kívánt ismeretanyagot illetően lényegében készen állott már 1776-ban; az egyes részeket kitöltő és kifejtő szakértekezések az aprólékos kifejtés munkáját vállalták, a rendszerépítéshez azonban már nem tettek hozzá. Vagyis Szerdahely teoretikus rendszere előre jól átgondolt volt, és legalább a kialakítását követő egy évtizedben stabil, teherbíró maradt. Ez a megállapítás nyomban kérdéssé is továbbformálható: vajon rugalmas és érzékeny maradt-e Szerdahely esztétikai gondolkodása a mű közzétételét igénybe vevő évtizedben? Érték-e új hatások, foglalkoztatták-e új megfontolások ez idő alatt? A doktori mű explicite nem teszi fel ezeket a kérdéseket, így ma is elmondható, hogy rendszerezett ismeretként összegyűjtve és összefoglalva elég keveset lehet tudni a Szerdahely-féle esztétikai rendszer kialakításának időbeli dimenzióiról, alakulástörténetéről. A doktori műben olvasható fordítás rendkívül igényes jegyzetanyagából azonban össze lehetne szedni azokat az adatokat, amelyek legalább az ebben az utolsó évtizedben megjelent munkák használatára utalnak. Magam nem végeztem el ezt a feladatot, de a disszertációnak feltétlenül ajánlom, hogy mindezt egy

gyors áttekintés tárgyává tegye. Az alapkérdés az lehetne, hogy ebben a mű egyes darabjainak megjelenési idejét felölelő évtizedben csak a szépirodalmi (szemléltető) anyag gazdagodott-e újabb szövegek, kiadások vagy antológiák meghivatkozásával, vagy a teoretikus kerethez és kidolgozáshoz is adódtak-e újabb szempontokat érvényesíthetővé tevő, szakirodalmi felvetések, elgondolások.

Visszatérve az esztétikai konstrukció egészének áttekintéséhez, az 1778-as általános esztétika az esztétikai gondolkodás alapvető fogalmainak értelmezésével és magyarázatával indul: az ízlés, a szépség, a szépséget megalapozó sokféleség és egység, a harmónia, az igazság és a valóság, az egyes esztétikai minőségek (méltóság, egyszerűség, őszinteség, gyönyörűség, báj, fenség), a világosság (az érzékletesség, az új és a csodás, a képek és az alakzatok, a kedély), az élénkség (a szenvedélyek és lélekállapotok), a természeti szépség és az ahhoz a művészeti ágakat kapcsoló imitáció, a jóízűség. A poétikai szaksztétika már 1776-ban kifejtett veleje szerint a költészet a szép természet imitációja cselekvés, elbeszélés vagy mindkettő útján, a gyönyörködtetés és a megindítás céljával, a lelkesültségre, a fikcióra és a verselésre támaszkodva. Nemei az elbeszélő, a drámai, a lírai és a tanító költészet; az első kettő műfajait, válfajait, klasszikus antik, középkori és újabb történetét, az egyes európai nyelvekhez kötődő reprezentatív szövegeit részletesen tárgyalják az 1784-es monográfiák, az utóbbi kettő összegzéséről azonban csak a korábbi vizsgatételekből lehet valamelyes fogalmunk. Ugyaninnét tudunk a költészettel azonos hierarchikus szinten megtárgyalni kívánt ékesszólás tudnivalóiról és arról, hogy az tudományos, polgári, udvari és társasági válfajokra különíthető el a szövegek társadalmi közege szerint: az akadémiákon, a törvényhozásban és igazságszolgáltatásban, az udvari, politikai és diplomáciai alkalmakkor elhangzó, továbbá a magán- és a társasági élet alkalmaihoz kötődő beszéd típusok tartoznak hozzájuk. A szaksztétikák rendszere azzal vált volna teljessé, hogy a textualitás után az egyéb érzékleti formák szaksztétikai megállapításai is kifejtésre kerülnek, sorra a festészetről és metszésről, a szobrászatról és domborművészetről, az építészetről, a zene- és táncművészetről, de még a kertkultúráról is; mindezen területek megközelítési alapjait az 1776-os vizsgatételek tömören felvázolják.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen igényű és kiterjedésű teoretikus szintézis mai reflektálása csakugyan parttalaná válna tágítható: szorosán beágyazható bármely azóta felvetődött vagy stabilizálódott esztétikai feltevérendszer akármely téziscsoportjának történeti kontextualizálásába éppúgy, mint a benne tárgyalt szépirodalmi vagy egyéb művészeti alkotók recepciójának, hatásának, megértési és értelmezési folyamatának hosszirányú vagy a 18. század utolsó negyedére célzó keresztirányú történetébe. Mindezt egy opponensi bírálatban felelegetni, különösen pedig számon kérni feltétlenül olyan csapdahelyzet volna, amelyet muszáj elkerülni, arra emlékeztetve, hogy e lehetőségek sokféle útjainak bejárása a teljes hazai irodalomtudományi és művészetelméleti szakma következő éveinek, akár évtizedeinek együttes feladata lesz. Ha jól sáfárkodunk a Balogh Piroska által megnyitott lehetőségekkel, akkor a Szerdahely művét érvényesen kontextusba helyező és jelentések kibontásához juttató szakirodalom nagyarányú, érdemi gazdagodása remélhető. Magam az 1990-es évek elején, amikor az *Új magyar irodalmi lexikon* számára, alkalmasabb jelölt nem mutatkozván, a Szerdahely-című megírását feladatul kaptam, még kényelmesen megtehettem, hogy az akkor e tárgyban rendelkezésre álló szakirodalom teljes körét felhozattam a Széchényi Könyvtár olvasótermébe, magam köré gyűjtöttem, és legfeljebb két nap alatt végeztem is vele. Nos, ezek az idők elmúltak, és ebben meghatározó szerepe van a jelölt kezdeményezésének és lankadatlan munkakedvének.

A korábbi szakirodalom jellegére és időbeli dinamikájára a magyar fordítást bevezető értekezés is érdemi reflexiókat tesz. Megvilágító, amit arról olvasunk itt, hogy azokban a kevés számú esetekben is, amikor az esztétika hazai formálódásának korai, latin nyelvű története kutatási érdekességként egyáltalán megmutatkozott, egészen a legutóbbi időkig az a kényszerű módszertani kötöttség

érvényesült, amely az elemzett munkák tartalmi felmondásába, parafrazeálásába fulladt belé. Az anyag annyira feltáratlan volt, az összemérésre felhasználható koordinátpontok pedig olyan ismeretlenek, hogy ennél alig valamivel több tudott megtörténni még Nagy Endre 1983-as esztétikatörténetének csaknem nyolcvanlappos fejezetében is.¹ Az örvendetes kivétel Margócsy István 1989-ben publikált tanulmánya volt,² amely rendkívül érdemi hozzászólást jelentett Szerdahely kontextusba állításához; friss, kezdeményező szempontjainak eredetisége, módszertani következetessége, az analízist lezáró következtetésének paradigmatis fontossága semmit sem kopott az eltelt negyedszázadban, és Balogh Piroska elemi fontosságú vizsgálatai után is orientáló jelentőségű. Ami azonban akkor egyéni filológiai és interpretációs bravúr volt, az mára már a rendszerszerű vizsgálatok meghatározó főiránya lett. Balogh Piroska nemcsak érvényesen mutatja be azt a tudománytörténeti fordulatot, amely német, osztrák és cseh területeken az egyetemi esztétikaoktatás történetének rendszeres leírásában és ezáltal az egykorú kulturális transzfer regionális folyamataiban tudta elhelyezni az egyéni törekvéseket – hanem maga is részese volt ennek a fordulatnak, hiszen (Fórizs Gergellyel közösen) már az e szemléletet és módszertant érvényesítő több szervezett kutatási vállalkozás vezetője, konferenciák programadó házigazdája és előadója, az ott elhangzott tanulmányok angol és német nyelvű nemzetközi tanulmánykötetekben való közreadásának szerkesztője volt.³ Disszertációjának értekező részében a Szerdahely, Koppi és Gabelhofer jezsuita ill. piarista rendi hagyományokhoz kötődő karrierpályáját, kapcsolatrendszerét és tudásszerkezetét feldolgozó, nagyon elmélyült, szabatos és érvényes megközelítés példázza ennek az új megközelítésmódnak a használhatóságát. E tudománytörténeti fordulat érzékeltetésére van egy kínálkozó analógiám, amit jó tíz éve meg is írtam.⁴ A hetvenes évek közepén diszkusszió folyt Henry-Evrard Hasso Jaeger és Hans-Georg Gadamer között az első rendszeres kora újkori hermeneutikai kézikönyv diszciplináris és tudományelméleti pozíciójáról. Jaeger logikai, Gadamer retorikai keretbe helyezte a vitatott művet. Számunkra viszont ma már az az érvényes kérdés, hogy a kora újkori retorikai rendszerek közül melyeknek a paradigmájában áll a hermeneutika általuk megtárgyalt kezdeményezése. Ez a kérdés a hetvenes években még teljességgel hozzáférhetetlen volt Jaeger és Gadamer számára. Az európai retorikatörténeti kutatás lényegében csak azóta, az elmúlt évtizedekben alakította ki értelmezési kereteit és narratíváit, amelyek birtokában ma már a 17. századi hermeneutikai kezdeményezés árnyaltan újraértelmezhető, a retorikai gondolkodás trendjeinek történetébe illeszthető. Egészen hasonló ehhez a helyzet az esztétikatörténet feltárásában: ma már, a puszta megnevezéssel is erős állítást implikálva, antropológiai esztétikáknak nevezik a korai esztétikai kezdeményezéseket a negyven-ötven évvel ezelőtt még egészen elszigetelten látott és tárgyalt képviselőit; iskolákat, tendenciákat, hangsúlyokat látnak bennük elkülönülni; vagyis – a retorikatörténethez képest némi fáziskéséssel – a történeti rendszerezés új lehetőségeit érvényesítik az egyszeri rácsodálkozás egyoldalú deskripciójával szemben. Hogy ebből a professzionalizációs sűrűsödésből a retorikatörténet terepén mi lett: a jelentős interpretációknak milyen hihetetlen bősége tárult fel, a történetalkotás hányféle új narrációja vált lehetségessé, azt az

¹ NAGY Endre, *A magyar esztétika történetéből: Felvilágosodás és reformkor* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983), 9–83.

² MARGÓCSY István, „Szerdahely György művészetelmélete”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 93 (1989): 1–33.

³ PIROSKA BALOGH és GERGELY FÓRIZS, szerk., *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*, Bochumer Quellen und Forschungen zum 18. Jahrhundert 9 (Hannover: Wehrhahn Verlag, 2018); PIROSKA BALOGH és GERGELY FÓRIZS, szerk., *Angewandte anthropologische Ästhetik: Konzepte und Praktiken 1700–1900 – Applied Anthropological Aesthetics: Concepts and Practices 1700–1900*, Bochumer Quellen und Forschungen zum 18. Jahrhundert 11 (Hannover: Wehrhahn Verlag, 2020).

⁴ KECSKEMÉTI Gábor, „Logikai és retorikai paradigmák között: A kora újkori németországi hermeneutika születése”, in *Filológia – nyilvánosság – történetiség*, szerk. KELEMEN Pál és mások, *Filológia* 4, 105–131 (Budapest: Ráció Kiadó, 2011).

elmúlt évtizedek megmutatták. Az esztétikatörténet terepén is van már a szakembereknek egy szűk élcsapata – Balogh Piroska feltétlenül közéjük tartozik –, akik érzékelik a történeti tudásértelmezés hasonló robbanásának eredményeit és lehetőségeit.

Egyetlen kérdés felvetésével illusztrálom a fentieket. Magam azzal az előfeltevéssel fogtam Szerdahely (újra)olvasásához, hogy markáns Sulzer-hatásra számítottam. Ez a várakozásom nem igazolódott. Valóban van a műben úgy másfél tucatnyi Sulzer-hivatkozás, még -idézet is, feltétlenül olyan helyek, amelyek a munkáinak használatára utalnak; e helyeken azonban csupán egy-egy adat vagy megerősítő hivatkozás forrásaként kerül elő. Nincs Szerdahely esztétikáinak olyan helye, amely markánsan sulzeriánusnak volna nevezhető; így nem használja például a beszédnemek Sulzer által kialakított, a klasszikus három szónoki műnem helyébe léptetett, funkcionális műfaji beosztását.⁵ Igaz, az a szakasztika, ahol a sulzeri enciklopédia *Rede* címszavának a leginkább érvényesülhetek volna a konzekvenciái, az ékesszólásról szóló, csupán az 1776-os vizsgatételben áll a rendelkezésünkre. Nyilvánvalóan a szónoki műfajok elmélete lett volna a megfelelő hely a *Beredsamkeit* és a *Wohlredenheit* a kor elméletíróinál – különféle konfigurációkban – egymással szembenálló és értékszempontokat is megmutató viszonyának súlyozására is.⁶ Itt abba a nehézségbe ütközünk, hogy a 16–18. századi Magyar Királyság irodalomszemléletét meghatározó stúdiumok közül ma bizonyosan a retorikai és a homiletikai rendszereket ismerjük a legbetheatóbban, Szerdahelynél viszont leginkább a végsősoron poétikáinak nevezhető övezetbe nyerünk betekintést, amelyet jelenleg még kevésbé tudunk a régiségben bevettként tételezhető elméleti keretekhez viszonyítani, azokhoz képesti módosulásaiban bemérni. (Itt valamelyest szerencsés körülmény, hogy az alapvető viszonyítási pont Joseph de Jouvancy poétikája, amelyet – retorikáival, például a nagyszombati és kassai kiadásokból is ismert *Candidatus rhetoricae*-vel együtt – azért mégis az ismertebb rendszerek közé sorolhatunk.) De a Sulzerrel összehangolható elemekre utalni még így sem haszontalan: a *docere* hatásfunkciójából megépített *lehrende Rede* műfaja és az annak megfelelő lelki képesség, a *Verstand* mint a szépirodalmon belül számba vehető, annak a szempontjából is konstitutív szövegcsoporthoz tartozó faktorai szoros megfelelésben állnak azzal, ahogyan Szerdahely is a költészet tagolásának legfelső szintjén különíti el és önálló tárgyalásra érdemesíti a tanító költészetet, de minden más műfaji csoporttal szemben is nyitva tartja az épületes célkitűzések, a tanító, nemesítő, erkölcsformáló hatás szempontjait. Már a költészet feladatáról és céljáról szóló fejezet nyitó tételmondata így szól nála: „A költészet feladata és célja a boldog emberi élet tanítása [institutio].” (201.) Ez a nyomaték nem változik Eschenburgnál sem, akinek jóval kevesebb, alig valamennyi nyoma van Szerdahelynél – ami nem csoda, hiszen *Entwurfja* még el sem készült a pesti szerző kéziratának lezárása előtt –, az pedig még a reformkorba lépő magyar irodalmiság szempontjából is megfontolandó, hogy a sulzeri rendszerezés teljes körű átvételére majd csak a tízes években kerül sor, Verseghy tollán,⁷ vagyis az irodalom autonóm felfogása még Szerdahely művei

⁵ KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 368.

⁶ Dietmar TILL, *Transformationen der Rhetorik: Untersuchungen zum Wandel der Rhetoriktheorie im 17. und 18. Jahrhundert*, Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 91 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004), 515–566.

⁷ KECSKEMÉTI Gábor, „Az ékesszólás elmélete és gyakorlata Verseghy műveiben”, in *In memoriam Verseghy Ferenc, 6, Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Verseghy tudományos ülésanyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, 37–57 (Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 2003); LENGYEL Réka, „Verseghy *Usus aestheticus linguae Hungaricae* című kézikönyvének forrásai”, in *In memoriam Verseghy Ferenc, 7, Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3–4-én rendezett tudományos konferencia anyagából*, szerk. DONCSEZ Etelka és LENGYEL Réka, 112–127 (Szolnok: Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2018).

után egy emberöltővel is radikális voltában elég nehezen elgondolhatónak tűnik. De ahogyan az időben előre felé megállapítható a folyamatosság, igen tanulságos a visszafelé tekintő irány is: a disszertáció bevezetése Francis Bacon hatását regisztrálja már Szerdahely munkájának beosztásában, azután pedig aforisztikus, személyes élményt átadni kívánó írásmódjában is (itt feltétlenül helye volna egy rövid utalásnak arra, hogy Bacon hatását Bene Sándor a közelmúltban a Zrínyi megfontolásait formáló összetevők fontos részeként azonosította,⁸ s így a régiség korábban a puritánoktól, Comeniustól és az empirikus természetfilozófusoktól, így Johann Bayertól ismert Bacon-recepciója igen nagy nyomatékkal erősödött, s lassan narrációalkotásra felhasználható trendként is azonosítható). Baconnek a *historia litteraria* tekintetében való kezdeményező szerepe Tarnai Andor analízise óta jól ismert,⁹ ám eszerint az esztétikaelméleti gondolkodásra is jelentős hatása volt.

Pedig Szerdahelynél már elég súlyos nyomai vannak az autonóm irodalomfogalom irányába való tájékozódásnak. Mindaz, amit a költői ihletről, egy különleges, fogalmilag nem leírható alkotói állapotról (még a „tudomisenmiféle” kategóriája is előkerül, 136), az erre való fogékonyság alkati adottságairól (elragadtatás, fantázia) koncentráltan, továbbá amit a közönség affektív-erotív befogadási módozatairól, a tetszés természetéről mindenfelé szétszórva elmond és aforisztikus saját szólamában is érvényesít, az egyre kevésbé látszik megtűrni maga felett az értelmi és haszonelvűségi kontroll elvárt mintázatait. Ennek a nyomatékhelyeződésnek a mértéke hibátlanul leírható a maga episztemikus voltában: az esztétikának mint a nem fogalmi megismerést végző lélekrész működésmódjának a tanulmányozása a *litterae* világából a *litteratura* világába való, előbb a korai spirituális eszmei irányzatok, majd a pietizmus és a szentimentalizmus által is ösztönzött, végső fokon azonban csak a romantikával célt érő mozgásirány vektorába esik, így Szerdahely működésében még nyilván csak korai stádiumában tanulmányozható. Schedius 1828-as tankönyve (amelynek a fordítása ugyancsak Balogh Piroska jóvoltából olvasható már 2005 óta) jelenti a következő fokozatot, amikor az esztétikai stúdiumot nem a filozófia, hanem a *philocalia*, a szépség tudománya részeként gondolja el, azt pedig a filozófián kívülre, azzal megegyező hierarchikus szintre helyezi. Minthogy ezeknek a változásoknak a leírása a magyar irodalomtörténeti nagyelbeszélés kulcskérdése,¹⁰ minden ide tartozó részlet különös fontosságú, ami nyilvánvalóan további nyomatékot ad a teoretikus leírással is megpróbálkozó Szerdahely munkásságát elemző kezdeményezésnek.

A disszertáció eredményei nyomán bizonyítottnak veszem, hogy Szerdahely munkássága jóval kedvezőbb összképet mutat annál, mint amilyen megítélés az irodalomtudomány historiográfiájában az osztályrésze lett. Nagyon tájékozott, sok nyelven olvasó, az újabb eredményekről is megrendítően friss értesülésekkel bíró szerző, legyenek azok akár filológiaiak, akár történetiek, akár a teoretikus megközelítés finom árnyalatai. Az általa szóba hozott szekundér irodalom, a szakirodalmi források és hivatkozások azonosítása rendkívüli kihívás elé állította a disszerenst, aminek kiváló igényességgel tudott megfelelni. Az idézett szöveghelyeket visszakereste, bibliográfiai adataikat lapszám pontossággal megadja, mégpedig nemcsak a jól ismert és kézenfekvő, nagy rendszerező munkákét, hanem a már-már egzotikus ritkaságú hivatkozásokét is, amilyenek például a 18. századi németországi folyóirat-irodalom Szerdahely által nemritkán figyelembe vett cikkei. Egyedül azt sajnálom, hogy azokban az esetekben, ahol az analízis szó szerinti felhasználást állapít meg, a

⁸ BENE Sándor, „Orpheus és Hercules: Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás”, in *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály és BARTÓK István, 157–172 (Szeged: SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék, 2016).

⁹ TARNAI Andor, „A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971): 35–77.

¹⁰ KECSKEMÉTI Gábor, „Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő magyar irodalomtörténet megalapozása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 747–783.

főszövegbe nem kerültek be az értelmezést és a tájékozódást megkönnyítő idézőjelek, hanem a helyzetet a szöveges jegyzet kifejtő formulája tisztázza.

Engesztelhetetlen volt a feldolgozás az esztétikai művekben megemlített primér szerzők és idézett szövegek azonosítása tekintetében is, noha ez sem mindig tartozik az olyan egyszerűen megoldható feladatok közé, mint mondjuk Homérosz vagy Vergilius nevének megjegyzetelése minden áldott alkalommal; és noha a tekintetben is permanens a vita, hogy ezek közül mi és mennyi volt csakugyan közvetlenül Szerdahely olvasmánya, és mennyi az, ami pusztán átvétel az épp követett francia vagy német rendszerezés reájuk utaló szövegéből. Az kétségen felül áll, hogy a klasszikus antikvitás szövegtárhelye nyilván Szerdahely autentikus olvasmányélménye volt, emellett sok német szöveg és a francia klasszicizmus elsővonala is olyan nyomtatékkal van jelen, ami közvetlen hatásra utal. Minden egyéb citált auctor a bizonytalanság szürke zónájában van, és esetükben mindig felhozható a közvetítő nyelv kérdése is. Mintha az is a nem autopszián alapuló említésekre utalna, hogy a szelektálás és a csoportosítás állandó problémaforrás. A műfaji besorolás kérdésében hol a tartalom, hol a műforma, hol a fókuszáció vagy diegézis jellege a meghatározó; a költészetnek hol elengedhetetlen ingredienciája a verses kidolgozás, hol nem. Cervantes nincs ott a spanyol regényírók (284), Swift *Gullivere* az angol regények (286) között. Hát persze, mert Cervantes a spanyol komikus eposz klasszikusa (341), és ugyanazzal a lendülettel Dante főműve meg az itáliai komikus eposzok sorát nyitja (338). Swiftnek pedig, úgy tűnik, a tanító költészetben belül lett volna helye, a menipposzi satíra szerzői között, ahol egyébként Cervantes ismét előkerült (522). Goethe egymondatos, kritikai éltől nem mentes említést kap mint német tragédiaszerző (459), egyszer pedig mint bukolikus költő szerepel, csak a nevével, egy Gellerttel kezdődő, hosszú felsorolás végén (366). (Gellert nevét itt helyesen oldja fel a jegyzet, de az 517. lap 8. lábjegyzetében „Christian Fürch Legott Gellert” lett belőle.) E helyen azonban ismét fontos nyomtatékkal hangsúlyozni, hogy a disszertáció szerzőjétől nem elvárható, hogy esetről esetre filológiai mélyfúrásokat végezzen ezeknek a kérdéseknek a tisztázására. Kifejezetten kívánatos volna, hogyha ezek az el nem végzett, mert ekkora szövegtárhelyen a teljesség igényével, egyenletes minőségben egy szerző által el nem végezhető, a recepció forrására, intenzitására vagy felületességére, autentikus vagy újramondó jellegére célzó vizsgálatok a jól fókuszált esettanulmányok sorát dinamizálnák, amelyek elvégzéséből már a korszakkutatás és az egyes nemzeti-nyelvi recepciók folyamatok specialistái együttesen vennék ki a részüket. A Szerdahely által sorolt neveket Balogh Piroska kivétel nélkül azonosította (egyes jelek arra utalnak, hogy elsődlegesen angol nyelvű források felhasználásával, mert e nyelv névalakjai számos esetben akkor is megjelennek, ha az azonosított szerzők nemzeti hovatartozására tekintve ezt semmi sem indokolja), sőt általában a bibliográfiai tételeket is, gyakran a kézbevételeig menően (kézbevételeként persze manapság a digitális faksimile megtekintését is érteni kell).

Ahol pedig ilyen mennyiségű munkát végeznek el, ott természetesen jelentéktelen elírások, hibák és hiányok is akadnak, amelyek semmit sem rontanak le a feladatvállalás igényes és hiánypótló végbevitelének kimagasló érdeméből. Vergilius eclogáiban (ecl. 8, 27) természetesen nem a ló és a kanca, hanem a ló és a griff párzása jelenik meg mint a lehetetlen szinonimája (159, 374. l.). Hasonlóan szimpla lapszus, hogy a római polgárháborús tárgy természetesen nem Lukianosz sajátja, hanem Lucanusé (334). A 243. lap 106. lábjegyzetében Paratip. helyett Paralip. olvasandó. A magyar Héliodórosz-fordító Czobornak nem Mátyás a keresztneve (517, 14. l.), hanem Mihály. Úgy látom, a 207. lapon a 775. lábjegyzet hibás; a fordító kommentárja az általános esztétikára utal vissza, mégpedig annak egy olyan lapszámára, amely itt értelmezhetetlen, holott a helyzet sokkal egyszerűbb: Szerdahely az általános poétika előző fejezetére gondol, ahol a tanítás és a gyönyörködtetés viszonyával kimerítően foglalkozott. Schez Péter *Metamorphosis Hungariae*-jának említésekor érdemes volna a jegyzetekben meghivatkozni Szörényi Lászlónak erről az Ovidiust imitáló

műről írott tanulmányát¹¹ (174. és 518. lap). Maffeo Vegio *Aeneis-supplementum*ának kapcsán (297) érdemes volna megemlíteni, hogy Vergilius Gyárfás István nevéhez köthető teljes magyar próza fordítása tizenhárom énekes, vagyis Vegio kiegészítésének magyarítását is tartalmazza.¹² Az ideális eposzi tárgy azon kívánalmánál, hogy se túl régi, se nagyon friss ne legyen, hanem egy vagy két évszázaddal a költő előtti (298), kihagyott lehetőség nem említeni a költő Zrínyi hasonló értelemben reflektált tárgyválasztását, a korábbi magyarországi implicit poétikaelméleti megfontolások nevezetes darabját – ha már a keresztények istene által védelmezett hős típusa kapcsán Tasso hősei mellett a várvédő Zrínyi alakjának lehetősége is felvetődik a kommentárban (301, 600. lj.). A költő Zrínyi neve egyébként egyetlenegyszer sem jön elő Szerdahely szövegében, ott sem, ahol a magyar hőseposz tárgyalásának kellene következnie, ám csak Gyöngyösi regényes eposzai említődnek meg (335). Ezen a helyen még a beszédes hiánynál is érdekesebb az indoklás: a magyar nemzet „az idők sérelmei közepette fegyverre utalva nem tudott élni a toll lándzsájával”. Tarnai Andor a magyar irodalomtörténeti tudat kialakulásáról szóló tanulmányai olvasójának¹³ ez tökéletesen ismerős topikájú érvelés, nem volna szabad említetlenül hagyni a gondolat ekkor már több évszázados előtörténetét. Még ebben az összefüggésben is érdekes vonatkozás, hogy közvetlenül ezt megelőzően a németek is hasonló nemzetkarakterológiai bemutatást kapnak: „inkább hajlanak nagy tettek végrehajtására, semmint azok megírására és felékesítésére” (334), de azért nekik mégis vannak a hősi múltjukról szóló hőskölteményeik. A Plautus-kommentátor Lipsius (478) kapcsán ugyancsak nem érdemes említetlenül hagyni azt, hogy erről az odaadó figyelemről már korábbi magyaroknak is volt tudomásuk, nevezetesen – amint Bene Sándor tisztázta¹⁴ – Rimay János részben Plautus-imitációkból rakta össze a maga Lipsiushoz forduló, válasz nélkül maradt levelét. Az újabb kutatások fényében már nem áll, hogy Euripidész magyar fordításai a 19. század közepétől jelentek volna meg (519, 35. lj.), már a 16. századból is van nyomtatott magyar nyelvű töredékünk.¹⁵

Maga a fordítás szabatos, kiérlelt terminológiájú, csaknem mindenütt tökéletesen érthető és követhető magyarsággal adja vissza a nehéz és kora terminológiájához való kötöttségében is ezer nehézséget támasztó latin szöveget. Kevés valódi lapszuson értem tetten a fordítót. Példaként egyet emelnék most ki, azért, mert elfogadhatatlanul pongyola, egyébként érthetetlen is, és a tévesen megválasztott magyar szó helyett a latinban egy egészen eltérő fogalom terminusértékű megnevezése áll. Az általános poétikában, a költészet meghatározásában a következő olvasható a magyar szövegben: „a költészet művészet, mely tárgyként mindent, ami valós vagy valóságos, feldolgoz” (153). A latin szövegben: „materiam omnem, veram et verosimilem pertractat”. A *verosimilis* megfelelő magyar fordítása a *valószerű* lehetne; olyan fogalomról van szó, amely – arisztotelianus alapokon – a kora újkor egész művészetelméleti gondolkodásában, a költészet értékéről és hasznáról folytatott vitákban kardinális szerepet játszott, műfajok meghatározásában és elkülönítésében is szerepet kapott, így semmiképpen sem tüntethető el a *valós/valóságos* szinonimapárban.

¹¹ SZÖRÉNYI László, „Attila, a testvérgyilkos: Schez Péter”, in SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, 69–82, 167–173 (Budapest: AmfipressZ, 1993).

¹² GYÁRFÁS István, *Virgilius poétának Aeneise (1717)*, kiad., bev., jegyz. THIMÁR Attila, *Historia litteraria 1* (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1995).

¹³ TARNAI Andor, „A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 65 (1961): 637–658; TARNAI, „A magyarországi irodalomtörténetírás...”.

¹⁴ BENE Sándor, „Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről)”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 139–188 (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012).

¹⁵ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Euripidész magyar fordítása a 16. század második feléből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102 (1998): 225–239.

Összefoglalva a Szerdahely életműve körül a bevezető, százlapos tanulmányban elvégzett kontextusteremtő munkát és az azt újabb négyszáz lapon követő magyar fordítás és kommentár mennyiségét is, minőségét is, azt mondhatom, hogy Balogh Piroska rendkívül egyenletes, mégpedig egyenletesen magas minőségben végbe vitte kitűzött, nagy fontosságú feladatát, s ezáltal messzemenően teljesítette az akadémiai doktori értekezésektől elvárható igényes szellemi feladatot. Munkájának nyilvános vitára bocsátását és számára az akadémiai doktori cím odaítélését feltétlenül indokoltnak tartom és messzemenően támogatom.

Budapest, 2023. július 9.

Kecskeméti Gábor